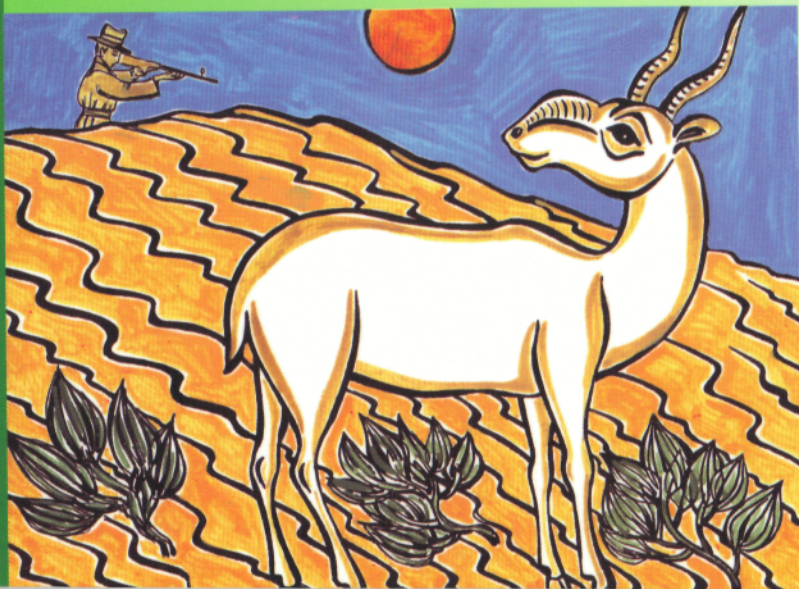

НОГООН

БАЙГАЛЬ
ОРЧНЫ
МЭДЭЭЛЭЛ
СУРТАЛЧИЛГАА

Н

М

©1998

Монгол Улсын Байгаль орчны яам
Монгол дахь НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөбөр
Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа төсөл
ТАСИС-ийн Байгаль орчны сурталчилгааг
сайжруулах хөтөбөр

Зохиогч: А.Басанжаргал, Л.Давасцүрэн,
З.Жанжаалорж, А.Жаму

Зөвлөх: Роберт Фергусон, Дэвид Сэйт

Ерөнхий
редактор: Л.Давасцүрэн

Редакторууд: С.Батан, Л.Амарин,
А.Донормаа, А.Доржготов,
З.Жанжаалорж, А.Мягмарцүрэн,
А.Сайе, А.Шинжирмаа

Гэрээ зүйлийг: Дэвид Сэйт, Л.Цэцэгзүү

Зүйлийг: С.Төгс-Оюун

Хотон ном: Байгаль орчны олон нийтийн мэдээлэл,
сурталчилгааны гарын авлага
Байгаль орчны мэдээлэл, сурталчилгаа төсөл,
ТАСИС-ийн Байгаль орчны сурталчилгааг
сайжруулах хөтөбөр, НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөбөрийн
мэдээллийн алба, Байгаль орчны яам хамтран гаргав.

Өмнөх үг	
1. Бэчээрийн таххагалаа	3
2. Тусгай хамгаалагтай газар	5
3. Цөжигт	8
4. Газрын эвдрэл	10
5. Үс	11
6. Ой, түүний ашигт, түймэр	16
7. Нэн ховор, ховор ургамал	20
8. Нэн ховор, ховорасон амьтад	22
9. Хот хаягдал	25
10. Агаарын бохирдол	28
11. Экологийн боловсрол	31
12. Байгаль орчны хуулийн тухай	33
13. Байгаль хамгаалах уламжлал	35

Өмнөх үг

НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр болон Нидерланд улсын Засгийн газрын тусламжтайгаар хэрэгжиж байгаа Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа (БОМС) төсөл, НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, ТАСИС Хөтөлбөрөөс хамтран байгаль орчны тулгамдсан асуудлуудыг олон түмэнд таниулан ойлгуулах, хамгаалахад тэдний оролцоог нэмэгдүүлэх, байгаль орчны холбогдох асуудлаар үйл ажиллагаа явуулдаг олон нийтийн байгууллагуудын ажилтан, идэвхтэн гишүүдэд гарын авлага болгох зорилгоор энэхүү товхимлыг бэлтгэн гаргалаа.

Биднийг хүрээлэн буй байгаль орчин маань ногоон өнгөтэй, түүнийг ногооноор нь хадгалж хамгаалах явдал та бидний эрхэм үүрэг гэдгийг олон түмэнд хүргэхийг бодож товхимлыг Ногоон ном гэж нэрлэлээ.

Энэ товхимлоос уншигч та бүхэн монгол орны байгаль орчны тулгамдсан асуудлын талаар ойлголт олж авахын зэрэгцээ хүний үйл ажиллагаанаас үүдэн байгаль орчин доройтож, нөөц нь хомсдож буй үйл явцыг бууруулах, сааруулах үүднээс юуг анхаарах ёстой, эх болсон газар, нутаг усаа яаж хамгаалах вэ гэдгийг мөн мэдэж авах болно.

Байгаль орчны доройтол, хомсдол нь бидний экологийн боловсрол нимгэн, байгаль орчны хуулийн мэдлэг сул, өвөг дээдсийн үеэс өвлөн ирсэн байгаль хамгаалах уламжлалаа умартаж байгаа зэрэгтэй холбоотой тул элгээрийг ч товхимолдоо багтаалаа.

Мөн БОМС төслийн хүрээнд хэрэгжүүлсэн жижиг төсөл болон гүйцэтгэсэн байгууллагын нэр, хаягийг оруулав.

Энэхүү товхимлыг бэлтгэхэд “Монгол орны байгаль орчин” 1996, “Улаан ном” 1997 зэрэг ном, хэвлэлийг ашигласаа.

Байгаль орчны асуудалд олон нийтийн анхаарлыг хандуулах эрмэлзлэлээр хамтран гаргасан энэхүү товхимол нь бидний анхны ном бөгөөд уншигч та бүхэн санал бодлоо хуваалцан алдаж эндэснийг хэлж, цаашид анхаарах зүйлийг зөвлөнө гэдэгт итгэж байна. Бидэнтэй дараах хаягаар харилцана уу.

Засгийн газрын 3-р байр. Өрөө 415
Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа төсөл
Утас: 312320, 312458
E-mail: aware@magicnet.mn
U.N.Homepage: <http://www.un-mongolia.mn>

Бэлчээрийн талхлагдал

Монгол улс мал аж ахуйн орон. Тэгээд ч нүүдлийн амьдралтай малчдын маань хувьд хамгийн гол зүйл нь бэлчээр юм. 1990 оноос малыг хувьчилж өгснөөр түүний тоо толгой өсч эдүгээ 30 саяд хүрэв. Энэ нь нэг талаар сайн боловч нөгөө талаар сөрөг талтай. Үүнд бэлчээрийн дааш муудаж, талхлагдал үүсч, өвс ургамал ховордон шөлжилтийн эхлэл ажиглагдан, ган, зуд болсон тохиолдолд мал сүрэг олноор үхэх аюултай.

1980 онд хониор
жишсэн нэг
малд 2,4 га
бэлчээр ногдож
байсан бол 2000
онд 1,5 га болж
буурах
хандлагатайг
эрдэмтэд
тооцоолжээ.

БЭЛЧЭЭР ЮУНЫ УЧИР ТАЛХЛАГДАЛД ОРДОГ ВЭ?

- ▶ Салхи, усны элэгдлээр;
- ▶ Газар тариалан эрхлэх, ашигт малтмал олдворлох зэрэг хүний үйл ажиллагаагаар;
- ▶ Элсний нүүдэл ихэссэнээр;
- ▶ Малын тоо толгой нэмэгдэж бэлчээрийг хуваарьгүй, эрчимтэй ашиглах болсноор;
- ▶ Мэрэгчид, царцаанд идэгдсэнээр.

Судалгаанаас
үзвэл манай
орны нийт
бэлчээрийн
8,6 сая га нь
их, 3,5 сая га
нь хүчтэй,
5,1 сая га нь
дундаас дээш
хэмжээгээр
талхлагджээ.

БЭНЧЭЭРИЙН ТАХГААГАА

ХОР УРШИГ

► Маа бэнчээргүйнэж, өвс тэжээвэр хомсдон маа тагра хүч

авах нь мууана;

► Хөрсний үс, чийг багасна;

► Бэнчээрийн ургамын бүтэц мууана;

► Маа наагтгүй хогийн бовон хортой ургамар ургах нь нэмэгдэнэ.

ХАМГАААХ АРГА

-Бэнчээрийг нарийн хуваарьтайгаар сэлүүлэн ашиглах;

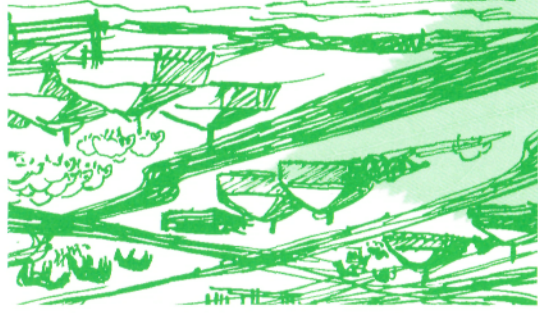
-Эсжинт, цөвжинтөөс хамгаалан ойн зурвас, бутлаг үнээстэй

-Хортон, мэрэгчийг тогтмол устгах.

ХЭРЭГЖҮҮСЭН БОМС ТӨСВҮҮ

1. Өмнөговь аймгийн Байгаль орчноо өөрсөө хамгаалъя
хөдөлгөөн, Нийгмийн дэвшил - эмэгтэйнүүд хөдөлгөөн.
"Бэнчээрийг тахгаалагтаас хамгаалъя" төсөл, 1998.
2. Өмнөговь аймгийн Байгаль орчныг хамгаалах иргэдийн
оюон нийтийн зөвлөл. "Хөрс зам" төсөл, 1998.

Мөнхжэр Д.Бямбацэрэн, утас 3549

НОГОО
4
НОМ

Дээр үед бидний
өөс дээдс
бэнчээрүүд
талханаа эзэд
цагаан эзэрүүд
нутгаасаа хөөдөг
байжээ. Эдүгээ
ноолуур үнэд орж
ямаа өсгөх
болсон ч бэнчээр
талхнаа дагал
ороход ихэд нөлөө
үзүүлнэ хэмээх
ярьцгааж байна.

Нэг мал зун,
намартаа 1 га
газраас
дунджаар 3,8
центнер, өвөл,
хавартаа 2,2
центнер өвс
ноогоо цэж
байвал хэвцүн
сэж үздэг.

Тусгай хамгаалалттай газар

Байгаль дэлхийгээ унаган төрхөөр нь хадгалж үлдээх асуудал өнөөдөр дэлхий нийтийн анхаарлын төвд байна. Тиймээс ч Монгол орны байгалийн бүс, бүслүүрийн үндсэн хэв шинжийг төлөөлөх, ховор, ховордсон амьтан, ургамал бүхий газар нутгийг дархлан хамгаалах зорилгоор улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн сүлжээг улам өргөтгөсөөр байна. 1998 оны байдлаар тусгай хамгаалалттай газрын хэмжээ манай улсын нийт нутгийн 11.6 хувийг эзэлж байна. 2020 гэхэд 30 хувь хүргэх зорилт бий.

БҮТЭЦ

Улсын тусгай хамгаалалтанд 18,2 сая га талбай бүхий 42 газар бий.

а. Дархан цаазат газар

Говийн их дархан газар, Богдхан уул, Хөх Сэрхийн нуруу, Хасагт хайрхан, Хан Хэнтий, Нөмрөг, Дорнод Монгол, Монгол дагуур, Отгонтэнгэр, Увс нуурын ай сав, Хорьдол Сарьдаг, Говийн бага дархан газар.

б. Байгалийн цогцолборт газар

Хөвсгөл, Хорго-Тэрхийн цагаан нуур, Говь гурван сайхан, Горхи-Тэрэлж, Алтай таван Богд, Хар ус нуур, Ноён хангай.

в. Байгалийн нөөц газар

Нагалхаан уул, Батхаан уул, Лхачинвандад уул, Булган гол, Хустайн нуруу, Угтам уул, Шарга Манхан, Загийн Ус, Эргэлийн зоо, Их нарт, Алаг хайрхан, Бурхан буудай уул, Хөгнө хаан уул, Яхь нуур, Хар Ямаат, Тосон Хулстай.

г. Дурсгалт газар

Булган уул, Уран тогоо-Тулга уул, Ээж хайрхан уул, Хүйсийн найман нуур, Ганга нуур, Сүйхэнт уул.

Тусгай хамгаалагтай газар

ДОРНОЙТУУАЖ БОЛОХ ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮА

- ▶ Хотжилт;
- ▶ Үнлэвэржилт;
- ▶ Бэвчээрийн хомсдол;
- ▶ Маьын хэт бөөгнөрөл;
- ▶ Хөрсний эвгдэл;
- ▶ Хүчиндтүи зам тавьдд;
- ▶ Ил аргаар ашиглаж буй уурхай;
- ▶ Цөлжилт;
- ▶ Байгалийн баялгийн зохисгүи ашиглаат.

ҮАЖ АШИГАН, ХАМГААЛАХ БЗ

Газар нутгийг дорхнан хамгаалахааа авиваа ашиглавтыг хориглох биш, ангилаа, бусчлэвийн горимоор байгальа сөрөт нөлөөгүй, тэтгэх аацанаа нь тохирууаа, ашиглахыг зөвшөөрч байгаа юм. Ингэсчээр иргэдийн илээшин дассан заншиа, уламжлалт маа аж ахуйг хөндөхгүй. Мэдээж байгалийн үзэсгэлэн хэмээх шинэ нөөцийг ашиглан авлаа жуулачаа хөгжүүлэсчээр эдийн засгийн үр ашигтай ажиглаах боломж бүрдэнэ. Эгээр газрыг дэлхийн байгаль, түүх, соёлын өвийн болов шим манайн сулжээнд өргөнөөр хамруулаах ажлыг эвэж дараатайгаар авч хэрэгжүүлэж байгаагийн үр айна үвс нуурын сав, Их говь, Богдохан ууа зэрэг дорхнан цаазат газруулыг олон улсын шим манайн сулжээнд хамруулаа.

Тусгай хамгаалалттай газар

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Байгалийн аялал жуулчлалын үндэсний холбоо. “Богдхан уулын дархан газарт байгалийн аялал жуулчлалыг зөв зохистой явуулах” төсөл, 1997. Менежер Х.Нямсүрэн, утас 312656
2. Монголын Ногоонтны хөдөлгөөн. “Байгалийн хишиг” төсөл, 1997. Менежер Ч.Ишдорж, утас 325485
3. Хэнтий аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн холбоо, Инженерүүдийн нийгэмлэг, Цаг уурын нийгэмлэг “Аварга тосон цогцолборыг хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер Д.Авир, утас 3039
4. Сүхбаатар аймгийн Байгаль хамгаалах холбоо “Дарьганга байгалиа хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер Я.Раднаа, утас 201
5. Булган аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Ногоонтны хөдөлгөөн. “Булган уулаа хамгаалья” төсөл, 1997. Менежер П.Оюунчимэг, утас 22933
6. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Ногоонтны хөдөлгөөн. “Мөнх ногоон шэцэрлэг” төсөл, 1997. Менежер Ж.Оюумаа
7. Байгаль орчны яам. “Тусгай хамгаалалттай газрууд” төсөл, 1997. Менежер Н.Одончимэг, утас 326617
8. Байгаль орчны яам “Богдхан уулын мэдээлэл сурталчилгааны танхим” төсөл, 1997. Менежер Р.Энхтуул, утас 312656
9. Өмнөговь аймгийн Байгаль орчныг хамгаалах холбоо, Скаутын холбоо. “Ёлын амны мөсийг нөхөн сэргээж хамгаалья” төсөл, 1998. Менежер Д.Даргахүү, утас 3116

ЦӨЛЖИЛТ

Манай дэлхий
дээр 1890
оноос 1920 он
хүртэл цаг
уур илэрхий
хүйтэрч
ирснээ
дулааралтаар
солигдож
эдүгээ улам
эрчимжиж
байгаа ажээ.

Эрт дээр үед далай тэнгис байсан газрын ёроолоос элс үүсчээ. Мөн хуурай газрын чулуу бутарч элс болно. Харин эдгээр бий болсон элс салхины үйлчлэлээр тархдаг. Ингэж өөр бусад үржил шимтэй газраа элсээр дарснаар цөлжилт үүсдэг. Байгалийн болоод хүний үйл ажиллагааны улмаас цөлжилт бий болдог ажээ. Эдүгээ манай орны хувьд газар нутгийн маань 19,5 хувийг говь, 21 хувийг цөл эзэлдэг байна. Цөлжилтийн эзлэх хувь хэмжээ улам нэмэгдсээр байгаа нь хэн бүхний сэтгэлийг түгшээж байна.

ЦӨЛЖИЛТӨНД НӨЛӨӨЛДӨГ БАЙГАЛИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛҮҮД

- ▶ Уур амьсгалын эрс тэс байдал;
- ▶ Түүний огцом өөрчлөлт;
- ▶ Хур тундасны хомсдол;
- ▶ Хуурайшилт, ган гачиг.

ХҮНИЙ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААНЫ НӨЛӨӨ

Бэлчээрийг хуваарьгүй ашигласнаас түүний дааш хэтэрч, бэлчээр талхлагдан, хөрсний элэгдэл, эвдрэл бий болно. Авто тээвэр хөгжиж эхэлснээр олон салаа зам бий болж цөлжилт үүсэхэд нөлөөлсөн байна. Газрыг тариалангийн зориулалтаар системгүй, хамгаалалтгүй хагалж ашигласнаас Говь-Алтай аймгийн Хөхморьт, Өмнөговь аймгийн Гурван тэс, Ноён, Мандал-Овоо сум, Дорноговь аймгийн Сайншанд, Замын-Үүд, Хөвсгөл зэрэг нийт 145 сумын төв суурин газруудад цөлжилт маш эрчимтэй явагдаж байна.

Хүний
нийгмийн
хөгжлийн
түүхэнд бүхэл
бүтэн хот
элсний нүүдэлд
дарагдан
газрын
хөрснөөс
арчигдаж
байсан хатуу
сургамж бий.

ЦӨАЖИЛТ

ЦӨАЖИЛТӨӨС ХАМГААЛАХ АРГУУА

Хүн байгальтай харьцахдаа онцгой сэрэмжтэй байх нь юунаас чухал.

- ▶ Цөажилтэй тэмцэх үндэсний хөтөлдөр бодовсруулаж энэ хүрээнд олон уясын байгууллагатай хамтран ажиглах;
- ▶ Ойн зурвас байгуулах;
- ▶ Газар тариалангийн тавдай, зам, эвсний нүүдэлтэй газрын саажилт хааж түргэн ургалат бүрлэс, хайлс, уяилс, уяилангап тарьж ургуулах;
- ▶ Авто замын нэгдэлсэн суажээтэй бовж, хатуу хучилттай замаар аймаг, сумыг ховдох.

1. Монголын Эмэлтэйчүүдийн ховдоо, Өмнөговь аймгийн Эмэлтэйчүүдийн зөвлөл, Ногоонлэнт хөдөлгөөн. "Говь нутгад цөажилтөөс хамгаалах" төсөл, 1997. Мөнхжэр М.Гэрэлсүрэн, утас 328336
2. Монголын Байгаль орчныг хамгаалах ховдоо (Говь-Алтай аймгийн Хөх морьт сум). "Газрын нөөцийн доройтог - мэдээлэл судалгаатай" төсөл, 1997. Мөнхжэр Ц.Чулуутнамдаг, утас 367143

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСАҮҮА

Говь-Алтай
аймгийн Хөх
морьт сумын
100 гаруй
өөлжөө, 30
хороо, 23
хашаа, 70 үст
үзэс сүүлийн 20
жилд элсэн
дарагджээ.

Газрын эвдрэл

Төрөл бүрийн хэрэгцээнд зориулан газар ухсанаас газар эвдрч байна. Мөн усны үер эзрэл байгалийн нөлөөнөөс газар эвдрдэг. Ашигт мөхтөөс олоогдох, хайгуур шинжилгээ хийх, барилга байгууламж барих, зам тавих зэрэг газрыг эмх замбараагүй ухаж хаяснаас их хэмжээний нүх, суваг, шуудуу, чулуун овоолго үүсч байна. Ялангуяа энэ нь суурийн үед ага олоогдох, нүүрсний уурхай ашиглах явдалтай холбогдон эрс нэмэгдэж байна.

ХОР ҮРШИГ

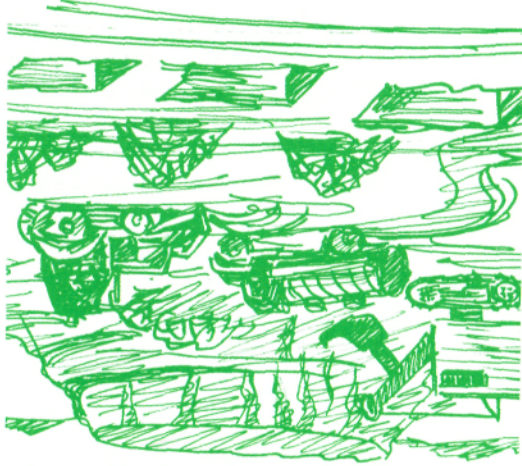
- ▶ Бичээрийн хомсолов буй боловж байна;
- ▶ Хүн ам төвлөрсөн хот суурин орчмын газрын төрх байдал, хөрсний чанарыг доройтуулж, эвсжилт, тоосжилтыг буй болгоно.

ХАМГААЛАХ АРГА

- Ухсан газрыг тухай бүр нь буаж тэгшлэн нөхөн сэргээж байх;
- Газрыг хамгаалах хууль тогтоомжийг чанд мөрдөх.

ХЭРЭГЖСЭН БОМС ТӨСӨ

1. Төв аймгийн Зауучуулын холбоо. "Хайнааст-98" төсөв, 1998. Менежер Н.Сүхбаатар, утас 2508

Судалгаагаар манай улсын газар дэвсгэр дээр 300 мянган га талбайг эзэлсэн 80 гаруй мянган нүх, эрэг, ганга байгаа нь тогтоогджээ.

Ус, түүний ашиглалт

Монголчууд усыг дээр үеэс чандмань эрдэнэ хэмээн нэрлэж ирсэн. Үнэхээр ч ус бидний өдөр тутмын амьдралд хэрэглэгддэг хамгийн гол зүйлийн нэг. Өргөн утгаар нь хэлбэл цаг уур, байгаль дэлхий, ан амьтан, загас жараахай, өвс ургамал гээд түүний хамааралгүй, түүгээр тэтгүүлдэггүй зүйл гэж нэгээхэн ч үгүй.

УСЫГ ХААНА ИХ ХЭРЭГЛЭЖ БАЙНА

- ▶ Хүн амын унд, ахуй;
- ▶ Үйлдвэр;
- ▶ Малын ус хангамж;
- ▶ Усалгаатай газар тариалан;
- ▶ Мод, зүлэг, гудамж, зам, талбайн усалгаа.

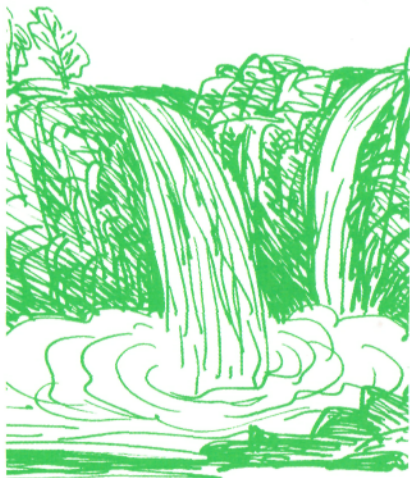
Усны хэрэглээ орон нутгийн усны нөөц, хүн амын тоо, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний цар хүрээнээс ихээхэн хамаарна.

ЯАЖ ЗАРЦУУЛБАЛ АШИГТАЙ ВЭ?

Улаанбаатар хотын орон сууцанд амьдардаг нэг иргэн хоногт дунджаар 350 литр ус хэрэглэдэг гэсэн тооцоо бий. Гэвч бодит байдал дээр түүний багагүй хэсгийг үргүй урсгаж байна. Энэ нь иргэдэд ус хэмнэх эдийн засгийн сонирхол байхгүй, мөн ус хангамжийн техник төхөөрөмж их хуучирсантай холбоотой. Сүүлийн жилүүдэд зарим хорооллын айлуудад усны тоолуур тавьж туршсан нь үр дүнгээ өгч, усыг гамгүй зарцуулдаг үүд хаалга хаагдаж эхлэв.

Хүн амын хүнсний хангамжийг шийдвэрлэхэд газар тариалангийн усалгаа ихээхэн үүрэгтэй. Усалгаатай газар тариаланд усыг арвилан хэмнэлттэй зарцуулж, шинэ техник нэвтрүүлэх шаардлагатай. Бэлчээрийг усжуулах, мал

Ус, түүний ашиглалт

сүргийг усаар хангахад газрын доорхи усыг ашиглахад ихээхэн анхаарах учиртай. Зах зээлд шилжиж эхэлсэн жилүүдэд инженерийн хийштэй худгийн тоо үлэмж цөөрлөө. Үүнийг дахин сэргээх асуудал тавигдаж байна.

Үйлдвэрүүд, ялангуяа түлш, эрчим хүч, уул уурхай, хүнс, барилгын үйлдвэрт усыг их хэмжээгээр хэрэглэдэг. Үйлдвэрт хэрэглэсэн усыг цэвэршүүлэн эргүүлэн ашиглах асуудал хамгийн чухал.

Монгол орон $34,3 \text{ км}^3$ усны нөөцтэй. 3500 нуур, 250 рашаан, 7000 шахам булаг, шанд бий. Газрын гүнд ашиглаж болох $6,1 \text{ сая м}^3$ устай.

УС БОХИРДОЖ, НӨӨЦ НЬ ХОМСДОЖ БАЙНА

Бохирдуулах нөхцөл

- ▶ Ахуйн болон үйлдвэрийн бохир усыг цэвэрлэхгүй хаях;
- ▶ Цэвэрлэх байгууламжийн техник эвдэрч, хоцрогдсоноос шаардлагатай түвшинд хүртэл цэвэрлэж чадахгүй байх;
- ▶ Усны эх үүсвэрийн хамгаалалтын дүрмийг зөрчих;
- ▶ Хуурай хог хаягдал, химийн хорт бодис болон аливаа бохирдуулах бодисыг зохих журмын дагуу тогтоосон шэгээс өөр газар хаях.

Ус, түүний ашиглалт

ХОМСДОХ НӨХЦӨЛ

- ▶ Уур амьсгал өөрчлөгдөх;
- ▶ Усыг зохисгүй ашиглах;
- ▶ Голын эхээс мод огтлох;
- ▶ Газар тариалан, уул урхайн үйлдвэрлэлийн зориулалтаар голдрил, цутгаланг нь өөрчлөх;
- ▶ Ус хуримтлах талбайн газрыг талхлах.

БОХИРДЛООС ХЭРХЭН ХАМГААЛЖ, НӨӨЦИЙГ НЬ НЭМЭГДҮҮЛЭХ ВЭ?

- ▶ Ус хэрэглэдэг үйлдвэр, үйлчилгээний газар, айл өрхийг тоолууржуулах;
- ▶ Ус бохирдуулсаны төлбөрийг ноогдуулах;
- ▶ Цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэх;
- ▶ Газар тариаланд химийн бордоо ашиглахыг хязгаарлах;
- ▶ Ус ашиглалтын зохистой норм, горим тогтоох;
- ▶ Мал угаах, нядлах, сүү цагаан идээ боловсруулах үйлдвэрийг усны эх үүсвэрээс хол байгуулах;
- ▶ Голын эх хавийн мод ургамлыг огтлохгүй байх, ойжуулах;
- ▶ Үйлдвэрт ус бага хэрэглэх технологи нэвтрүүлэх, усыг эргүүлж ашиглах.

Ус, түүний ашиглалт

Манай орны хэмжээнд дунджаар жилд 118 сая м³ бохир ус хаягдаж байгаагийн 60 хувийг цэвэрлэж бусдыг нь байгальд хаядаг. Одоогийн байдлаар 121 цэвэрлэх байгууламж ажиллаж байна.

Усыг бохирдуулах 30 гаруй бодисын зөвшөөрөгдөх дээд хэмжээг тогтоон 100 гаруй хяналтын харуулаас сорьц авч тогтмол шинжилж байна.

Хүний
зохисгүй үйл
ажиллагаанаас
шалтгаалан
манай орны
усны нөөц
сүүлийн 30
жилд 30
хувиар
багасчээ.

Туул голын эх авдаг газрын мод бургасыг огтолсноос сүүлийн жилд энэ гол анх удаа тасрав.
1990 онд Түйн голд услалтын 4 систем барьж ажиллуулсан нь Орог нуур ширгэхэд нөлөө үзүүлсэн байна.

Ус, түүний ашиглалт

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Байгаль эх төв. “Сэлбэ голоо хамгаалъя” төсөл, 1997. Менежер А.Чимэдшэрэн, утас 324836
2. Булган аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага. “Зүүн түрүү” төсөл, 1997. Менежер Т.Эрдэнэ, утас 22990
3. Увс аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. “Гашууны голоо хамгаалъя” төсөл, 1998. Менежер Н.Бадам, утас 2690
4. Говьсүмбэр аймгийн Хүүхдийн уран бүтээлийн “Авъяас” төв, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо. “Рашаан булгаа хамгаалъя” төсөл, 1998. Менежер О.Нацагдорж, утас 2386
5. Дундговь аймгийн Нийгмийн дэвшил- эмэгтэйчүүд хөдөлгөөн, Хуульч эмэгтэйчүүдийн холбоо. “Ундны болон хэрэглээний усны алдагдлыг багасгая” төсөл, 1998. Менежер А.Хатантөмөр, утас 3986
6. Орхон аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Нийгмийн дэвшил - эмэгтэйчүүд хөдөлгөөн. “Хангалын голоо хамгаалъя” төсөл, 1998. Менежер Д.Дуламсүрэн, утас 21994
7. Төв аймгийн Ногоонтны хөдөлгөөн, Байгаль хамгаалах холбоо. “Зуун модны голыг хамгаалъя” төсөл, 1998. Менежер А.Жамбалдорж, утас 3864
8. Архангай аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Багш, эцэг, эхчүүдийн холбоо. “Цэцэрлэг хот орчны гол усаа бохирдлоос хамгаалъя” төсөл, 1998. Менежер С.Долгор, утас 2066
9. Өвөрхангай аймгийн Үйлдвэрчний эвлэлийн байгууллага, Ойчид, анчдын холбоо. “Онги гол” төсөл, 1998. Менежер Г.Сүхбаатар, утас 22472

Ой, түүний ашиглалт, түймэр

Ой модыг
ашиглах
хэлбэрээр
хамгаална
гэлцдэг.
Түймээс
түүвэрлэх, ой
цэвэрлэх
хэлбэрээр
жилд 1 сая м³-
ээс илүүгүй
мод бэлтгэх
боломжтой
гэж эрдэмтэд
тооцоолжээ.

Монгол улсын газар нутгийн 8,1 хувийг ой мод эзэлдэг. Ийм хэмжээний ой модтой улс гүрэн дэлхийн жишгээр ой багатай улсад тооцогддог.

Манай улсын ойн баялаг нь дорно сибирийн хөвч тайгын өмнөд зах Төв Азийн хуурай хээр, цөлийн бүстэй залган Хэнтий, Хангай, Хөвсгөлийн нуруу, тэдгээрийн салбар уулсаар тархсан хөрс, ус, байгаль орчны экологийн тэнцлийг хадгалах онцгой ач холбогдолтой уулын ой юм.

МОНГОЛ ОРНЫ ОЙН ҮНДСЭН ШИНЖ

- Ойн сангийн 90 гаруй хувь нь шатамхай чанартай шилмүүст мод учраас хавар, намрын хуурайшил ихтэй улиралд түймэрт хөнөөгдөх магадлал ихтэй;
- Монгол орны ойн санг шинэс, нарс, хүш, гацуур, хус, улиас, улиангар, хайлаас зэрэг шилмүүст, навчит мод, 140 гаруй зүйлийн сөөг бүрдүүлэх бөгөөд нийт ойн 70 орчим хувийг өтөлж, өмхөрч хөгширсөн ой эзэлдэг учраас нөхөн сэргэх, өсөж, үржих чадвар нь сул байдаг.

ОЙ МОДЫГ ХӨНӨӨН СҮЙТГЭГЧ НЬ ЮУ ВЭ?

- ▶ Хамгийн гол дайсан нь ойн түймэр;
- ▶ Хоёрдугаар зэргийн хөнөөгч нь хөнөөлт шавьж, мөөгний өвчин юм. Түймэрт шатсан ой нь хөнөөлт шавьж, мөөгний өвчинд илүү өртдөг;
- ▶ Ойн тухай хууль, тогтоомжийг зөрчин ойн нөөцийг зохисгүй ашиглах явдал нь ойд ихээхэн хөнөөл учруулдаг.

Ой, түүний ашиглалт, түймэр

ТҮЙМЭР ЮУНААС ГАРЧ БАЙНА

Хүмүүсийн анхаарал болгоомжгүй, хайхрамжгүй ажиллагаанаас хуурайшил ихтэй үед түймэр гардаг. Үүнд:

- ▶ Дутуу унтраасан тамхи, шүдэнзнээс;
- ▶ Ил задгай асгасан цогтой үнс, нурамнаас;
- ▶ Ойд отоглоод, галаа бүрэн унтраагаагүй орхисноос;
- ▶ Бугын эвэр, жимс, самар түүгчид, ойд зугаалагчид, хулгайн анчид ил гал түлэх, түүдэг, нөөлөг тавьснаас;
- ▶ Автомашин, тракторын утааны янданд оч баригч тавиагүйгээс;
- ▶ Хааяа нэг аянга сахилгаанаас хуурай модонд гал авалцаж түймэр гардаг.

1997 онд 239 удаа түймэр гарч 754,64 сая төгрөгийн шууд хохирол учрууллаа.

БИД ЮУ АНХААРАХ ВЭ?

- Аялал, зугаалга, ажил хэргийн сугамаар хөдөө явахдаа хоноглосон газраа түлсэн галаа сайтар унтрааж шалга;
- Хөдөө салхинд тамхи татахгүйг аль болохоор хичээ. Татсан тамхи, шүдэнзээ заавал унтраа. Эсвэл тусгай бөглөөтэй жижиг шилэн саванд хийж ч болно;
- Машин, техникийнхээ янданд оч хаягчийн хамгаалалт заавал хий.

Ой, түүний ашиглат, тиймэр

Ур амьсгалын хуураар
зэрээс хамараад ой бүхий
нутгийн 98,5 хувь нь гол
түмрийн аюулын I, II ангид
багтдаг байна.

ОЙГ ИНГЭЖ ХАМГААНА

▶ Ой мөблэг гэдэг нь түмрийн аюулаас хамгаалах, урьдчилан сэргийлэх

цогцлодог арга хэмжээ авах;

▶ Ой мөблэг арьчлан хамгаалах;

▶ Ой санг нөхөн сэргээх, ойгүй газар, доройтсон орчныг шингээх

ойжуулах;

▶ Ой цэвэрлэгээг сайн хийж, тиймэр, өвчин, хортон үүсэх нөхцөлийг хаах;

▶ Ой мөблэг хаягтаагүй иж бүрэн ашиглаж, зөвхөн

автооо хэрэглээг хангах;

▶ Ой мөблэг экспортыг хязгаарах таваар Засгийн газарт нөөцөөнөх;

▶ Мөблөг үр дортойгоор түүж, тарьц, суугаг үргүүлэх ажлыг өргөжүүлэх.

ОЙ АРААХ ҮЙН АЖИЛААГАА ЯВУУЛАХЫГ ХОРИГЛОНО

- Өсвөрийн насны мөблөг огтлох;

- Насгүйцсэн ойг нэвчлэх нь огтлох аргаар мөблөгт;

- Ой сан бүхий газарт зөвшөөрөөгүйгээр өвс халах;

- Тарьц суугаг үргүүлсэн тавагцаа мөблөгт, мөблөгт.

18
нон

Олон жил хөвдөнд
даргасан бугын
зөрүүг түүхийн
тулд санаатайгаар
түмэр тавьдаг.
Ийм хэрэг үйлдсэн
Төө аймгийн хоёр
үргэн үйлдэл
дээрээ даргасан
нөдөл гарчээ.

Ой, түүний ашиглалт, түймэр

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Хэнтий аймгийн Залуучуудын холбоо, Скаутын холбоо. «Түймэр-97» төсөл, 1997.
Менежер А.Болормаа, утас 3733
2. Монголын Ойчдын нэгдсэн холбоо. «Мод хэрхэн тарих вэ» төсөл (Видео кино), 1997.
Менежер Ц.Банзрагч, утас 320443
3. Монголын Идэрчүүдийн холбоо. «Төгсөгчдийн нэрэмжит цэцэрлэг» төсөл, 1997.
Менежер У.Саранцэцэг, утас 321823

4. Булган аймгийн Залуучуудын холбоо.
«Ойг түймрээс хамгаалья» төсөл, 1997.
Менежер Г.Эрдэнэбилэг, утас 22696
5. Сүхбаатар аймгийн Улаан загалмайн нийгэмлэг.
«Тал хээрийг түймрээс сэргийлье» төсөл, 1997.
Менежер С.Чимиддорж, утас 490
6. Хөвсгөл аймгийн Улаан загалмайн нийгэмлэг, Ус цаг уурын нийгэмлэг. «Ойг Түймрээс хамгаалья» төсөл, 1997. Менежер Ч.Доржпагма, утас 2264
7. Говь-Алтай аймгийн Байгаль хамгаалах холбоо, Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл. «Заг» төсөл. 1998. Менежер С.Бархаа, утас 3703
8. Завхан аймгийн Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл, Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо. «Төрөлх сумаа ойжуулья» төсөл, 1998.
Менежер Н.Эрдэнэцэцэг, утас 2163
9. Дархан -Уул аймгийн Оюутны холбоо. «Оюутны хотхоны ногоон бүс» төсөл, 1998.
Менежер Б.Энхбаяр, утас 24113
10. Архангай аймгийн Ахмадын хороо, Залуучуудын холбоо. «Ургаа модыг унаган төрхөөр нь хамгаалья» төсөл, 1998.
Менежер Д.Самданмөнх, утас 2244

Нэн ховор, ховор ургамал

Манай оронд 6000 орчим төрлийн өвс ургамал бий. Эдгээрээс 1200-г нь эм, хүнс, тэжээл болон бусад зориулалтаар (ашигт ургамал) ашигладаг бөгөөд ялангуяа эм, хүнсний ургамал хүмүүсийн гарт их өртөгддөг. Тиймээс ч эдүгээ 133 зүйлийн ургамлыг нэн ховордож буй гэж үздэг. Байгалийн ургамлыг хэрхэн түүж бэлтгэхийг мэдэхгүйгээс болон түймэр, бэлчээрийн талхлагдал зэргээс олон өвс ургамал ялангуяа эмийн ургамал устаж үгүй болж болзошгүй байна.

УЛААН НОМД ОРСОН АШИГТ УРГАМЛУУД

Заг, харгана, бүйлэс, тоорой, шаравтар лидэр, алтайн сонгино, монгол хундагана, вансэмбэрүү, цульхир, гоёо, хар суль, сармисан сонгино, хөмөл, хулс, эгэл өмхий өвс, морин зээргэнэ, тэрэлж, шар бэрээмэг, хулангийн унд, гандигар, цагаан хунчир, алтан гагнуур, цагаан дэгд, алтан товч, их шүүдэргэнэ.

АШИГТ УРГАМЛЫГ ТҮҮХ ЗААВАР

- ▶ Ургамлын газрын дээрх хэсгийг хэрэглэхдээ уг ургамлын үр жимс, цэцэг навчны гуравны нэгийг заавал үлдээнэ;
- ▶ Эмийн болон бусад ашигт ургамлын газрын дээрхи хэсэг, үндсийг түүж ашиглахдаа 1м² тутамд тухайн ургамлын 50 хувийг нь үлдээнэ;
- ▶ Олон наст ургамлын үндсийг орвонгоор нь ухаж авахыг хориглоно;
- ▶ Ургамлын үр, жимсийг түүхдээ түүний мөчрийг хугалж гэмтээхийг хатуу цээрлэнэ.

Нэн ховор, ховор ургамал

НЭН ХОВОР УРГАМЛЫГ ХЭРХЭН ХАМГААЛАХ ВЭ?

- ▶ Юуны өмнө байгалийн баялгийг ашиглахдаа дээрхи зааврыг заавал санаж яв;
- ▶ Ботаник цэцэрлэгийн нөхцөлд заримыг нь тарималжуулах;
- ▶ Экологийн нөхцөл ойролцоо буюу байгальд нь тарьж ургуулах;
- ▶ Нэн ховор, ховор ургамлыг улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалтанд авах;
- ▶ Малын бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэхгүй байх нь чухал.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. МУИС-ийн Биологи, биотехнологийн арга зүй, мэдээллийн төв. «Отгон тэнгэр уулын ургамал, амьтны судалгаа, сурталчилгаа» төсөл, 1997.
Менежер Ц.Цэндээхүү, утас 323970
2. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг "Говийн байгаль орчин, ховор амьтан, ургамал хүүхдийн нүдээр" төсөл, 1997.
Менежер Д.Авирмэд, утас 362064
3. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Ногоонтны хөдөлгөөн. "Мөнх ногоон цэцэрлэг" төсөл, 1997.
Менежер Ж.Оюумаа
4. Увс аймгийн Хүүхдийн байгууллага, Скаутын холбоо. "Алтангагнуур" төсөл, 1998.
Менежер М.Анхбаяр, утас 2852

Нэн ховор, ховордсон амьтад

Монгол улсын Улаан номонд 100 гаруй зүйл амьтан бүртгэгдсэн. Харин Байгаль түүний нөөц баялгийг хамгаалах олон улсын холбооны Улаан номонд монголын амьтны аймгаас хулан, тахь, цөөвөр чоно, ирвэс, халиу зэрэг хөхтөн, хар, цагаан болон цэн тогоруу, усны цагаан сүүлт бүргэд зэрэг зарим ховор зүйлийг оруулсан билээ. Эдгээрээс нэлээдийг нь худалдаалахыг олон улсын хэмжээнд хориглосон юм. Сүүлийн үед соргог бөхөн, цөөвөр чоныг бараг устаж үгүй болсон гэж үздэг боллоо.

улаан номонд орсон хөхтөн амьтад

- ▶ Цөөвөр чоно
- ▶ Голын халиу
- ▶ Мазаалай
- ▶ Тахь
- ▶ Монгол бөхөн
- ▶ Соргог бөхөн
- ▶ Хавтгай
- ▶ Төв Азийн минж
- ▶ Атигдаахай
- ▶ Эрээн хүрнэ
- ▶ Ирвэс
- ▶ Цоохондой
- ▶ Монгол хулан
- ▶ Зэгсний гахай
- ▶ Хандгай
- ▶ Хар сүүлт зээр
- ▶ Алтайн аргаль зэрэг 30 зүйл.

ХҮДЭР

МАЗААЛАЙ

ХАНДГАЙ

СОРГОГ БӨХӨН

ЦӨӨВӨР
ЧОНО

ИРВЭС

ТАХЬ

ХАВТГАЙ

Нэн ховор, ховордсон амьтад

Ховор болон нэн ховордсон амьтдыг байгаль цаг уурын таагүй нөхцөл болон бусад араатан амьтдын дөвтолгоон зэргээс хамгаалж, уугуул нутагт нь нутагшуулан үржүүлэн хамгаалах цорын ганц арга бий.

Мөн түүнчлэн 30 зүйл шувуу, 6 зүйл загас, 5 зүйл мөлхөгч, 4 зүйл хоёр нутагтан, 19 зүйл шавьж, 2 зүйл хавч хэлбэртэн, 4 зүйл зөөлөн биет амьтдыг улаан номонд оруулсан байна.

ЯАГААД ЭД НАР ХОВОРДОВ

- ▶ Хууль бус үйл ажиллагаа;
- ▶ Байгаль цаг уурын нөлөө;
- ▶ Амдрах таагүй орчин;
- ▶ Хөхтөн амьтдын хувьд бусад араатны идэш хоол болох.

Монголд агнуурын ач холбогдолтой 56 зүйл хөхтөн, 132 зүйл шувуу, 45 зүйл загас бий.

АГНУУРЫН АМЬТАД

Монголчууд эртнээс байгалийнхаа хишгийг хүртэж ирсэн уламжлалтай. Тиймээс ч тодорхой цаг хугацаанд арьс, үс, мах болон зарим эмийн зорнуулалтаар ашиглаж болох эвэр, заар зэргийг авахын улмаас ан амьтдыг агнаж ирсэн. Тийм амьтдыг агнуурын ач холбогдолтой гэж үздэг.

Манайд ангийн хууль бий. Гэвч зах зээлийн зарим заалтуудыг өөрчлөх шаардлага гарч байна. Эдүгээ дархан цаазтай буга, ханагай, хүдэр, аргаль, янгир байтугай тарвага, зээр гөрөөс шунахай сэтгэлт хүмүүсийн гарт өртөж ховордох шинжтэй болсон.

Нэн ховор, ховордсон амьтад

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг.
«Говийн байгаль орчин, ховор амьтан, ургамал хүүхдийн нүдээр» төсөл, 1997.
Менежер Д.Авирмэд, утас 362064
2. Ховд аймгийн Байгаль хамгаалах нутгийн ардын зөвлөл. «Ховд голын минж, гургуул, чацарганыг хамгаалъя» төсөл, 1997.
Менежер П.Тогтохбаатар, утас 2334
3. Сүхбаатар аймгийн Үйлдвэрчний Эвлэлийн байгууллага, Эрдэнэцагаан сумын Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. «Талын буга» төсөл, 1997.
Менежер Д.Мөнгөнцэцэг
4. Монголын Ховор амьтныг хамгаалах нийгэмлэг, Ахмадын нийгэмлэг. «Ховор амьтныг хамгаалах мэдээлэл, сургалт, сурталчилгаа» төсөл, 1997.
Менежер О.Доржраа, утас 362064
5. Дорнод аймгийн Анчдын нийгэмлэгийн зөвлөл, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо.
«Цагаан зээр» төсөл, 1997.
Менежер Н.Ганбаатар, утас 1393
6. Хэнтий аймгийн Скаутын холбоо, Анчдын нийгэмлэгийн зөвлөл. «Зоргол» төсөл, 1997.
Менежер З.Энхболд, утас 3019
7. Ховд аймгийн Байгаль хамгаалах олон нийтийн зөвлөл, Баруун монголын эрдэмтдийн холбоо. «Хар ус нуурын зэгс, гахай» төсөл, 1998.
Менежер С.Шар, утас 2500
8. Ховд аймгийн Малчин тариачны холбоо.
«Бөхөнгөө хамгаалъя» төсөл, 1998.
Менежер Д.Алтангэрэл, утас 3092
9. Баянхонгор аймгийн Залуучуудын холбоо, Байгаль орчныг хамгаалах холбоо, Скаутын холбоо.
«Хар сүүлт зээрийг хамгаалъя» төсөл, 1998.
Менежер Н.Чунаг, утас 2379
10. Баян-Өлгий аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо, Залуу байгальчдын хөдөлгөөн.
«Алтайн хойлог шувуугаа хамгаалъя» төсөл, 1998.
Менежер Саулетхан, утас 2053

Хот хаягаа

Хөрс, ус, агаарыг бохирдуулаат олон эх үүсвэрийн нэг нь хот хаягаа юм. Монгол орны хувьд онцлог бий. Саяхныг хүртэвч нэгдүгээр хот, хаягтавын ихэнх хувийг хүн амын ахуйн бодон аж ахуйгаас гаралтай зүйлс эзэлдэг байв. Гэтэл аж үйлдвэр хөгжиж эхэвч 1950-иад оны эцсээс хот хэмээх бидний хөсөр хаях бодсон зүйлийн бүтэц өөрчлөгдөн, үймвэр хэмжээ нь жил бүр нэмэгдсээр байна. Дахин бодовсруулавт гэдгийг үрд нь бараг мэддэггүй байсан учир хогоо шууд зөөвөрлөн тусгай цэгт аваачиж зайлуулдаг байна. Харин зах зээлийн эдийн засагт шилжснээс хойш хот хаягаа хэмээн хаяаг байсан төмөр, хөнгөн цагаан, ширэм, зэс, гутал зэрэг металл, цаас, шингэн ашигладаг бодноо. Гэвч энэ нь бүх нийтийг хамарсан тогтмол үйл ажиллагааг харахаар бодволгүй

ХАМГИЙН ИХ ХОТ ХАЯГААТАЙ ТАЗААР

Манай орны нийт нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд жинд хичнээн хэмжээний хот хаягаагийн тооцож гаргасан судалгаа байхгүй. Гэхдээ үйлдвэрлэл, хүн амынхаа төлбөрөөс хамааран Үвдэнбаатар, Дархан, Эрдэнэт, Батануур, Дорнод, Увдэнстай, Ховд, Тосонцэнгэгийн хамгийн их хот хаягааатай хот, сууринд тооцдог.

ХОГИЙН АНГИЛАА

- ▶ Ахуйн хот хаягаа;
- ▶ Үйлдвэрийн хот хаягаа;
- ▶ Аюултай хот хаягаа.

Байгаа бий.

Үлдэнбаатар
хотод орон
сууц, гэр
хорооллынхон
510 мянган м²
хот хаягаа ба
хот орчны хот
хаягааатай
нийцлээд 586
мянган м²
бодог байна.

Хог хаягдал

БАЙГАЛЬ ОРЧИНГ ХЭРХЭН БОХИРДУУЛДАГ ВЭ

Хог хаягдал нь агаар, ус, хөрсийг бохирдуулдаг. Үйлдвэрийн газраас гарсан бохир ус, жорлон зэрэг нь хөрс усыг бохирдуулах эх үүсвэр болдог. Мөн химийн гаралтай зарим хорт бодисыг газарт булж, усанд хаядаг нь байгаль орчинд ихээхэн хор хохирол учруулдаг билээ.

ХОГ, ХАЯГДАЛ ДАХИН АШИГЛАХ БОЛОМЖ

- ▶ Төмөрлөгийн зүйлсийг металл боловсруулах үйлдвэрт дахин хайлуулж ашиглахад;
- ▶ Нүүрсний хогийг шахмал түлш хийхэд;
- ▶ Цаасыг ариун цэврийн цаас болгон дахин үйлдвэрлэхэд;
- ▶ Шилийг барилгын үйлдвэрлэлд гоёл чимэглэлийн эд зүйлс хийхэд;
- ▶ Үнсийг барилгын үйлдвэрлэлд ашиглахад;
- ▶ Өтөг бууцыг бордоо, бэлтгэхэд;
- ▶ Яснаас тос, гурил гаргахад;
- ▶ Зарим хог хаягдлыг эрчим хүч гаргах бага оврын шахилгаан үүсгүүр ажиллуулахад ашиглах боломжтой.

Нийслэл хотын хэмжээнд 220 гаруй том жижиг хогын цэг, 35 мянган энгийн жорлон, 30 гаруй мянган бохир усны цооног бий.

Хог хаягдал

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын Эмэгтэйчүүдийн холбоо, Улаанбаатар хотын Эмэгтэйчүүдийн холбоо. «Хөх уут» төсөл, 1997. Менежер Д.Наранцэцэг, утас 322913
2. Монголын Цаг уурчдын нийгэмлэг. “Хүний амьдрах орчинг ариусгах нь” төсөл, 1997. Менежер П.Нямжав, утас 322830
3. Сүхбаатар аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Скаутын холбоо. “Орчин эрүүл бол бие эрүүл” төсөл, 1998. Менежер Ц.Янжмаа, утас 564
4. Хөвсгөл аймгийн Хатгал тосгоны Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Хүүхэд залуучуудын төв. “Орчноо хамгаалъя” төсөл, 1997. Менежер Д.Энэбиш, утас 2638
5. Говь-Алтай аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл. “Цэвэр орчин - амьдралын нөхцөл” төсөл, 1998. Менежер М.Нямжав, утас 3646
6. Дархан-Уул аймгийн Дархан хилийн төлөө хөдөлгөөн, сумын Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Залуучуудын холбоо. “Цэвэр орчин - эрүүл мэнд” төсөл, 1998. Менежер Д.Ахагвадорж, утас 27563
7. Дорноговь аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Улаан загалмайн нийгэмлэг. “Далд нөөцийг амьдралд ашиглая” төсөл, 1998. Менежер В.Болдмаа, утас 2732

Агаарын бохирдол

Хүн, амьтны амьсгалах агаар дутагдвал амьдрал үгүй болно. Хэдийгээр агаар нь барих бие, үзэх өнгөгүй хий боловч, өөрийн гэсэн найрлагатай. Үүнд ордог химийн элементүүдийн харьцаа алдагдвал хүрээлэн байгаа орчиндоо аюул тарьж эхэлдэг. Үүнийг товчоор агаар бохирджээ гэж хэлж болно. Агаар блхирдох болсоны шалтгаан олон бөгөөд ихэвчлэн хүний үйл ажиллагаа, техник технологийн хөгжил дэвшлээс үүдэлтэй.

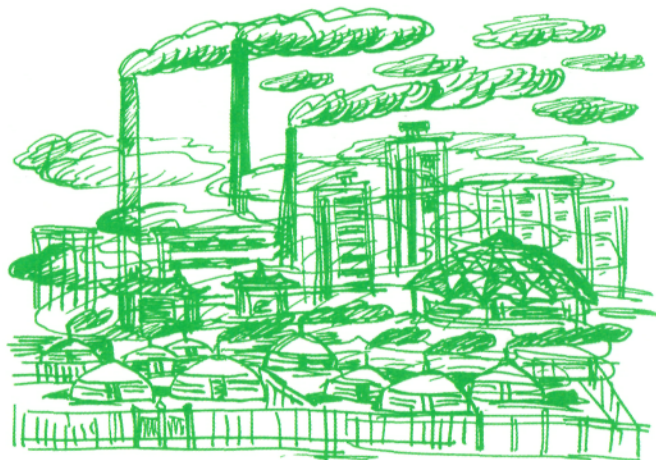
Монгол орны хувьд, агаар бохирдох болсон нь нүүдэлчдийн зарим хэсэг бөөнөөрөө нэг дор суурьшин амьдрах болсонтой холбоотой. Ялангуяа эдүгээ үед нийт хүн амын гуравны хоёр нь хот суурин газар төвлөрч Улаанбаатар, Дархан, Эрдэнэт зэрэг хот, суурингуудад үйлдвэр, аж ахуйн газрууд олноор байгуулагдаж, түүнийг дагаж эдийн засгийн бусад салбарууд хөгжих болсон нь эдгээр хотуудад агаар бохирдох гол үүсвэр болж байна.

ХААНА БОХИРДОЛТТОЙ БАЙНА ВЭ?

Тухайн газар нутгийн агаарын бохирдол улирал, цаг уурын нөхцөл байдлаас гадна газар зүйн байрлалаас нэлээд хамаарна. Өвлийн улиралд Улаанбаатар хот, Дархан, Эрдэнэт, Багануур, Чойбалсаны агаар дахь хорт бодис зөвшөөрөгдсөн хэмжээнээсээ ихэсдэг байна.

АГААРЫГ БОХИРДУУЛДАГ ЭХ ҮҮСВЭР

- ▶ Дулааны цахилгаан станц;
- ▶ Уурын зуух;
- ▶ Гэрийн зуух;
- ▶ Тээврийн хэрэгсэл;
- ▶ Хог хаягдлын цэг;
- ▶ Элэгдэл эвдрэлд орсон газрын хөрснөөс боссон тоос.

Агаарын бохирдол

ХОР УРШИГ

Хүйтэн сэрүүний улиралд амьсгалын замын өвчлөл ихэсч үүнд 0-3 насны хүүхэд ихэвчлэн өртдөг. Хөдөө орон нутгаас Улаанбаатарт өвчлөл их бол хотод Сүхбаатар, Сонгинохайрхан дүүргийнхэний өвчлөл их байдаг тооцоо гарчээ.

Улаанбаатарын салхин дор дулааны цахилгаан станц гурав бий. Тэд жилдээ 3,3 сая тонн нүүрс хэрэглэж агаарт 62 мянган тонн хорт бодис цацдаг.

Улаанбаатарт төрөл бүрийн марк, загварын 35 мянган автомашин бий. Эдгээр нь жилд 60 мянган тонн хорт бодис ялгаруулж хотын оршин суугчдын агаарыг бохирдуулж байна.

Машины утаанд 200 гаруй төрлийн хорт бодис агуулагдаж байдаг. Зөвхөн нэг удаа 4000 автомашин зогсоон шалгаж үзэхэд зөвхөн 20 хувь нь зөвшөөрөгдөх хэмжээнд хорт утаа агаарт цацаж буйг тогтоожээ.

Хотын ойр орчмын гэр хороололд 63 мянган айл амьдардаг. Тэд өвлийн цагт 300 мянган тонн буюу 5000 вагон нүүрс түлшиндээ хэрэглэдэг. Мөн 10 орчим мянган тонн хорт бодис ялгаруулдаг байна.

Халаалтын жижиг уурын зуух 148 байдаг. Жилд хотын агаарыг 10 мянган тонн хорт бодисоор бохирдуулдаг.

Агаарын бохирдол

БИД ЯАВАА ЦЭВЭР АГААРААР АМЬСГАЛАХ БОЛ

- ▶ Дулааны цахилгаан станцын болон уурын зуухны янданд утаа, химийн бодисыг бүрэн гүйцэд шүүж цэвэрлэж чадахуйц шүүр тавих;
- ▶ Дээд зэргийн чанартай нүүрс хэрэглэх;
- ▶ Техникийн шаардлага хангахгүй тээврийн хэрэгсэл Монголд оруулахыг хориглох; Мөн хорт утаа шүүх төхөөрөмж тавиулах;
- ▶ Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний зохицуулах;
- ▶ Троллейбус, трамвайны шугамыг нэмэгдүүлэх;
- ▶ Унадаг дугуйгаар зорчих;
- ▶ Гэр хорооллын айлуудыг зуун хувь шаталттай утаагүй зуухтай болгох;
- ▶ Хог хаягдлыг шатаахгүй байх. Хогийг дахин ашиглах, боломжгүйг нь булах;
- ▶ Тоосжилтоос сэргийлж гудамж талбайг зүлэгжүүлэх;
- ▶ Мод тарьж, цэцэрлэг байгуулах.

Унадаг дугуй агаар орчин бохирдуулахгүйгээс гадна таны эдийн засагт хэмнэлт үзүүлж, эрүүл мэндэд чинь асар их тус хүргэнэ.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Эмэгтэйчүүд-хөгжил хөдөлгөөн. «Эрүүл мэнд агаарын бохирдол -эмэгтэйчүүд» төсөл, 1997.
Менежер Ч.Үржмаа, утас 321137
2. Монголын Киноны нийгэмлэг. «Цэвэр агаар-эрүүл бие» төсөл (баримтат кино), 1997.
Менежер Т.Сарантуяа, утас 326775
3. Монголын Ногоон нам. “Улаанбаатар хотын агаарын бохирдол” төсөл (Эрдэм шинжилгээний бага хурал), 1997.
Менежер Г.Түмэнжаргал, утас 325236

Экологийн боловсрол

Байгаль орчноо танин мэдэх, байгальтай харьцах, түүнийг хамгаалах талаар монгол хүн харийнхаас харьцангуй ялгаатай, тэр ч бүү хэл экологийн хүмүүжлийг хар нялхаасаа эзэмшдэг хэмээн бусдын бүтээл туурвилд нэг бус удаа бичигдэж байсан нь нүүдэлчин иргэдэд оноож өгсөн оноолт бололтой. Экологи хэмээх нийтлэг нэр томъёог нийтээр мэдэж, ойлгон түүнд боловсрох нь нэгэн улс гүрэн төдийгүй гариг ертөнцийн асуудал боллоо.

Экологи

Биологийн системийн бүх түвшин дэх бие мах бодиос амьд байгалийг бүхэлд нь тэдгээрийн гаднах нөхцөлийн нь харилцан үйлчилгээг хамруулж амьдрах (хэлбэршин тогтох), зүй тогтлыг судлах шинжлэх ухаан юм.

Экологийн боловсрол

Орчин үеийн хүний нийтийн соёлд нэн ач холбогдолтой элемент, нийтийн ба хувийн экологийн үндсийг эзэмшихэд чиглэгдсэн сургалтын систем.

Экологийн хүмүүжил

Байгальтайгаа болгоомжтой харьцахын ач холбогдолд итгэл төгс, байгалийн нөөц баялгийг ухаалаг ашиглах, байгаль орчны тухай ухамсартай ойлгоцын төлөвшил

Байгаль орчныг хамгаалах тухай хуулиас:

“Засгийн газар албан болон албан бус боловсролын тогтолцооны хүрээнд иргэдэд экологийн боловсрол, хүмүүжил, байгаль орчныг хамгаалах арга, дадал олгох хөтөлбөрийг баталж биелэлтийг зохион байгуулна”.

Засгийн газрын 1997 оны 255 дугаар тогтоолоор “Бүх нийтийн экологийн боловсрол” үндэсний хөтөлбөрийг батлан гаргалаа. Энэ тогтоолын хавсралтаар хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний чиглэлийг баталж, 2005 он хүртэлх хугацаанд хийж гүйцэтгэх ажлыг төлөвлөв.

Экологийн боловсрол

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Олон улсын хүүхдийн “Найрамдал” зуслан
“Байгаль бидний нүдээр” төсөл, 1997.
Менежер А.Халтар, Утас 331509
2. Монголын Скаутын холбоо.
“Хүүхдүүд байгаль ээжтэй тоглож байна”
төсөл, 1997. Менежер Х.Баавгай, утас 311739
3. Хүүхдийн уран бүтээлийн “Соно” нэгдэл.
“Мазаалай байгаль, хүүхдийн дунд” төсөл, 1997.
Менежер А.Бат-Эрдэнэ, утас 944899
4. Монгол чацаргана нийгэмлэг.
“Нийслэлийн байгаль орчин” төсөл, 1997.
Менежер Д.Мягмаржав, утас 322283
5. Хөрсний үржил шим холбоо.
“Жижиг талбайд хөрсний үржил шимийг
сайжруулах нь” төсөл, 1997.
Менежер Ш.Пүрэвсүрэн, утас 341143
6. Монголын Хэвлэлийн хүрээлэн. “Байгаль
орчны сэтгүүлчдийн клуб” төсөл, 1997.
Менежер Ж.Сүнжидмаа, утас 310283
7. Монголын Эрдэм дэлгэрүүлэх нийгэмлэг.
“Байгаль эхийн үр сад” төсөл, 1997.
Менежер С.Хаш-Эрдэнэ, утас 323241
8. Гэгээрлийн яам. “Экологийн сургалтын төв” төсөл,
1997. Менежер Ц.Цогхүү, утас 324836
9. Гэгээрлийн яам. “Экологийн теле олимпиад” төсөл,
1997. Менежер Б.Оюунцэцэг, утас 323970
10. Завхан аймгийн Хүүхдийн төлөө төв
“Байгаль ээжээ хамгаалья” төсөл, 1998.
Менежер Д.Төмөрбасан, утас 2339
11. Архангай аймгийн Багш, эцэг, эхчүүдийн холбоо.
“Экологийн сургалт-сурталчилгаа” төсөл, 1998.
Менежер М.Шагдарсүрэн, утас 2244
12. Баянхонгор аймгийн Скаутын холбоо, Хүүхдийн
байгууллага “Хүүхэд-байгалийн нөхөр” төсөл, 1998.
Менежер Д.Юндэнбазар, утас 2182

Байгаль орчны хууль

Байгаль орчны асуудлыг эрх зүйн хувьд зохицуулах үндсэн баримт бичиг бол байгаль орчны хуулиуд юм. Өдгөө байгаль орчны 20 хууль мөрдөгдөж байгаа бөгөөд 10 шахам хууль боловсруулалтын болон батлагдах шатандаа байна. Байгаль орчны хуулиудыг Байгаль орчны багц, Газрын холбогдолтой, Байгаль орчны төлбөрийн тухай, Байгаль орчны холбогдолтой бусад хуулиуд гэсэн үндсэн дөрвөн хэсэгт хувааж болно.

Байгаль орчны багц хуулиуд:

- ▶ Байгаль орчныг хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Усны тухай хууль;
- ▶ Байгалийн ургамлын тухай хууль;
- ▶ Ойн тухай хууль;
- ▶ Ангийн тухай хууль;
- ▶ Агаарын тухай хууль.

Газрын холбогдолтой хуулиуд:

- ▶ Газрын тухай хууль;
- ▶ Тусгай хамгаалалттай газрын тухай хууль;
- ▶ Газрын хэвлийн тухай хууль.

Байгаль орчны төлбөрийн тухай хуулиуд:

- ▶ Газрын төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Ус рашаан ашигласны төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Ойгоос хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж ашигласны төлбөрийн тухай хууль;
- ▶ Агнуурын нөөц ашигласны төлбөр, ан амьтан барих зөвшөөрлийн хураамжийн тухай хууль;
- ▶ Байгалийн ургамал ашигласны төлбөрийн тухай хууль.

Байгаль орчны холбогдолтой бусад хуулиуд:

- ▶ Химийн хорт бодисоос хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээний тухай хууль;
- ▶ Ашигт малтмалын тухай хууль;
- ▶ Ой, хээрийг түймрээс хамгаалах тухай хууль;
- ▶ Ус, цаг уур, орчны хяналт, шинжилгээний тухай хууль.

Байгаль орчны хууль

Байгаль орчны хуулийг хэн хэрэгжүүлэх вэ? Монгол улсын нутагт оршин сууж, ажиллаж байгаа бүх аж ахуйн нэгж, байгууллага иргэд.

Хэн хяналт тавих вэ?

Монгол улсын иргэн бүр, мөн Монгол улсын нутаг дэвсгэрт түр буюу удаан хугацаагаар амьдарч байгаа гадаадын иргэд.

Хаана хэрэгжүүлэх вэ?

Байгаль орчны аль ч хуулийг тус улсын нутаг дэвсгэрт хэрэгжүүлэх бөгөөд тухайн шатны Засаг дарга нутаг дэвсгэртээ хуулийн хэрэгжилтийг зохион байгуулж, хяналт тавина.

Тохиолдож байгаа бэрхшээл

Зах зээлийн шилжилтийн үеийн бэрхшээлийг далимдуулан байгалийн баялгийг хувийн ашиг хонжооны золиос болгон цөлмөн ашиглах ухамсаргүй үйл ажиллагаа даамжирч, байгалийн үнэт баялгийг нөхөн сэргээх боломжгүй болтол нь хомсдуулах, орчныг бохирдуулан хүн, амьтны амьдрах эрүүл нөхцөл боломжийг алдагдуулах явдал өдөр хоногоор нэмэгдэн тэдгээрийн хор уршгийг ард иргэд амсаж байна.

Бэрхшээлийг гэтлэн давах арга зам

Иргэн бүр өөрийнхөө оршин амьдарч буй нутаг дэвсгэртээ эзэн нь болж байгалийнхаа төрх байдал, нөөц баялгийг хойч үедээ өвлүүлэх эрхэм зорилго үйлийг сахин хэрэгжүүлэх явдал.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Өмнөговь аймгийн Ногоонтны хөдөлгөөн. “Байгаль эх-хууль” төсөл, 1997. Менежер Н.Хишгээ, утас 2487
2. Хүүхдийн төлөө үндэсний төв “Байгаль орчин-хүүхэд-хууль” төсөл, 1997. Менежер С.Хатантуул, утас 221995
3. Байгаль орчны хуулийн нийгэмлэг. “Байгаль орчныг хамгаалах хуулийн сурталчилгаа” төсөл, 1997. Менежер Ц.Жамсран, утас 323970
4. Хэнтий аймгийн Либерал эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Хуульч эмэгтэйчүүдийн холбоо. “Бидний нүд – Байгаль орчин” төсөл, 1997. Менежер В.Дуламжав, утас 2104
5. Байгаль орчны яам “Байгаль орчин-хууль”. төсөл, 1997. Менежер А.Доржцэдэн, утас 312257
6. Байгаль орчны яам. “Усны тухай хууль тогтоомж” төсөл, 1997. Менежер Н.Саран, утас 320264
7. Сэлэнгэ аймгийн Эмэгтэйчүүдийн зөвлөл, Байгаль хамгаалах холбоо. “Хуулиа дээдлэе” төсөл, 1998. Менежер Б.Заяа, утас 22581

Байгаль хамгаалах уламжлал

Монгол хүн байгалиа эрхэмлэн дээдлэж, тахин шүтэж, хайрлан хамгаалж ирсэн баялаг өв уламжлалтай.

Уул овоогоо хүндлэн дээдлэх нь

Уул овоогоо дээдлэн хүндлэх монгол арга ухаан нь нэн өвөрмөц, үнэхээр бишрэн хайрлах тал нь ямагт давамгайлж иржээ. Ямар ч шахуу тэвдүү ажилтай байсан давааны хөтөлд саатан хүндэтгэлийн ёслол үйлдэх нь мянга мянган жилээр монгол хүний сэтгэл оюунд хэвшсэн заншил. Нэн хүндэтгэлтэй зарим уулын нэрийг дэргэд нь хэлэхийг цээрлэх төдийгүй, алсаас харагдах тахилгат уулыг “Хайрхан” хэмээн хүндэтгэдэг. Овоо тахилга нь төрийн, аймгийн, хошууны зэрэг өөр өөрийн онцлог эрэмбэ, ёс жудгийг баримталсан дараалал жаягаар хийгддэг байжээ.

Усны эх булгийг хамгаалах нь

Монгол хүн цагаан сүүг цайлган сэтгэлтэй адилтган дээдэлдэг мөртлөө усанд сүү дусаахыг цээрлэдэг байсан. Усны амьтад, ялангуяа загас сүүнээс хорддогийг эрт дээр үеэс мэдэж тийнхүү сүү утгасан шанагаар ус авахыг хүртэл цээрлэн сургаж иржээ. Жалганд хог хаяхыг нүгэл хэмээн үзэж ирсэн заншил умартахад хүрсэнд харамсахгүй байх аргагүй. Усны өөрийн нь бүтээсэн зам бол жалга болохоор ус гагцхүү тэр замаараа тааралдсан бүхнийг хаман урсгаж нуур, цөөрөм, их гол зэрэг усны санд хүрэх учир монголчууд жалганд хог хаяхыг тийнхүү цээрлэж иржээ.

Ан амьтныг хайрлан хамгаалах нь

Амьд ертөнцийн амьдрахуй нарийн холбоог ард түмний удаан жилийн ажиглалтаар тогтоож, түүнд таарч тохирсон арга хэмжээг хэрэгжүүлж заншжээ. Ан гөрөө хийх нь цөөн тооны мэргэшсэн хүний ажил байжээ. Тэгэхдээ ямагт сүргийн бүтцийг сайжруулахтай уялдаж ирсэн аж. Заазлах, ертөнцийн жамаар хөгширч зөнөсөн, хээлтүүлэгч нь хэт олширсон зэргийг гярхай ажиглан агналт явуулдаг байжээ. Сүргийн манлай, сүрэг доторхи гойд содон, илүү мэдрэмтгий, бусдынхаа тусын төлөө яваа, ичээнд байгаа, хээлтэй, нялх амьтан,

Байгаль хамгаалах уламжлал

хурж чуулж буй, бусдын хүчинд автсан амьтныг агнахыг цээрлэн хориглож байжээ.

Ургамал, ой модыг хамгаалж ирсэн уламжлал

Монгол хүн байгалийн ургамлыг ямар ч зорилгогүйгээр тасдахыг нүгэл хэмээн цээрлэж заншжээ. Ургамлыг түүхдээ үндсийг таслалгүйгээр, нэг бутны тал хувиас илүүг үлдээж, гагцхүү өтгөн шигүү үед нь түүдэг байжээ. Содон ургасан хайлаас, яшил зэрэг модонд хүрэхийг хүүхэд ахуйгаас нь цээрлэж сурган хэвшүүлдэг байсан байна. Түлшинд зөвхөн өгөршиж унасан мод бут хэрэглэн, модны хальс, холтсыг ховхлох, шувуу үүрлэсэн модонд ойртохыг хориглон заншуулсан байна. Ой модыг хэрэгцээндээ зориулж огтлохдоо гуйлт, ёслол үйлдэн гагцхүү өтгөн шигүүгээс нь сийрүүлэх байдлаар авдаг байжээ.

ХЭРЭГЖҮҮЛСЭН БОМС ТӨСЛҮҮД

1. Монголын хөдөө мэдээллийн хөдөлгөөн.
“Дэлхий ээж” (баримтат кино), 1997.
Менежер Р.Энхтайван, утас 324427
2. Байгаль орчны судалгаа, сурталчилгааны клуб.
“Монголын уламжлалыг сурган хүмүүжүүлэх ухаан”
(баримтат кино), 1997.
Менежер Ч.Гомбосүрэн, утас 56455
3. Хан-Алтай сан “Байгаль хамгаалах уламжлалт арга”
төсөл, 1997.
Менежер Б.Жаргал, утас 365554
4. Дорнод аймгийн Хүүхдийн төлөө үндэсний төв,
Залуучуудын холбоо, Ахмадын холбоо.
“Байгаль ээж манай хотод” төсөл, 1997.
Менежер В.Дашням, утас 1150

Европын Холбооны ТАСИС-ийн Байгаль орчны сурталчилгааг сайжруулах хөтөлбөр байгаль орчны чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг Төрийн бус байгууллагуудад зориулан

“ХОРВООГИЙН НАРАН ДОР: Байгаль орчны Төрийн бус байгууллагуудын чадавхийг сайжруулах нь”

“ИРЭЭДҮЙН ТӨЛӨӨ ТҮНШЛЭЛ: Байгаль орчны асуудлаар шийдвэр гаргахад олон нийтийн оролцоог дээшлүүлэх нь”

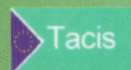
хэмээх хоёр гарын авлагыг бэлтгэн та бүхэнд толилуулж байна.

**Сонирхож буй хувь хүн, байгууллагууд
дараахи хаягаар хандана уу**

**ДБХС-ийн Монгол дахь
Төслийн Товчоо
Ус, цаг уурын хүрээлэн-309
Телефон: 311659
E-mail: wwffmon@magicnet.mn**

**Байгаль орчны мэдээлэл,
сурталчилгааны төсөл
Засгийн газрын 3-р байр-415
Телефон: 312320, 312458
E-mail: aware@magicnet.mn**

Энэхүү Ногоон ном нь Байгаль орчны яамны дэргэд хэрэгжиж буй Байгаль орчны мэдээлэл сурталчилгаа (БОМС) төслийн санаачилга, оролцоотойгоор хийгдсэн хамтын бүтээл бөгөөд ТАСИС-ын Байгаль орчны сурталчилгааг сайжруулах хөтөлбөр, Монгол дахь НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөрийн мэдээллийн албаны дэмжлэгтэйгээр хэвлүүлэн гаргав.

ТАСИС

БОМС

НҮБХХ

БОЯ

@ "Интерпресс" ХХК-д хэвлэв.

График дизайнер. П.Даваа-Очир
Эх бэлтгэл: Д.Цэнд-Аюуш